

Máriás Leonárd:

A filozófia önértelmezésének és művelésének performatív újragondolása

Kicsák Lóránt: *Filozófiai üdvtechnikák*

Kicsák Lóránt *Filozófiai üdvtechnikák* című könyve¹ ingyenesen elérhető e-könyv formátumban jelent meg 2020 szeptemberében a Liget Műhely Alapítvány gondozásában. A szerző korábban megjelent tanulmányait átdolgozott formában egybefűző kötet alapos, elemzésre érdemes, inspiráló munka. Jelentőségét növeli, hogy gazdagítja a filozófiai tevékenység akadémiai kereteket meghaladó műveléséről szóló gyér hazai szakirodalmat.² Két szempontból is fontos ez a mű: egyrészt mert elméleti választ ad azokra a fogalmi kihívásokra, amelyeket a hagyományostól eltérő filozófiai tevékenység lehetősége vet fel a filozófiai elméletalkotás számára, másrészt mert egy új filozófiai gyakorlat kialakítására és művelésére tesz kísérletet.

Az önértelmezés kényszere mindenkor együtt járt a filozófiával. A 20. század második felétől azonban megsokasodtak azok az állásfoglalások, amelyek megkérdőjelezték a filozófia mibenlétével, relevanciájával és sikerességével kapcsolatos korábbi, jobbra hallgatolagos előfeltevéseket, és nyomukban újult erővel jelent meg a filozófia újraértelmezésének igénye. Magyarországon a filozófia relevanciáját és sikerességét elsősorban az analitikus irányzat képviselői felől érte komolyabb kritika az elmúlt két évtizedben. Ennek a metafilozófiai problémának egyik legutóbbi, nagy szakmai vitát kiváltó megfogalmazása Tőzsér János *Az igazság pillanatai* című könyve, illetve a szerző korábban megjelent cikkei, melyekben amellet érvel, hogy a filozófia mint episztemikus vállalkozás kudarcot vallott.³

¹ Kicsák Lóránt: *Filozófiai üdvtechnikák*. Budapest, Liget Műhely Alapítvány, 2020. Interneten: www.mek.oszk.hu/21100/21144. Letöltve: 2022. 11. 26. A kötet oldalszámaira egyéb megjelölés nélkül, zárójelben hivatkozom.

² Az akadémiai kereteken kívüli filozofálás lehetőségeit tárgyalja például Sárkány Péter: *A filozófia mint praxis. Tanulmányok a filozófia, a pszichoterápia és a szociálpedagógia határterületeiről*. Budapest, L'Harmattan – Sapientia, 2014.; Bakos Gergely OSB (szerk.): *Teória és praxis között, avagy a filozófia gyakorlati arcáról*. Budapest, L'Harmattan – Sapientia, 2011. Itt szükséges ugyancsak megemlíteni az *Elpis* folyóiratban 2017 óta zajló filozófiai praxistról szóló vitát, amit Nemes László indított, valamint a szerző filozófiai praxistról szóló korábbi cikkeit.

³ Ehhez lásd Tőzsér János: *Az igazság pillanatai – Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2018.; valamint a kihívásra válaszoló tanulmánygyűjteményt, Bernáth László – Kocsis László (szerk.): *Az igazság pillanatai? – Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2021.

A *Filozófiai üdvtechnikák* gondolatmenetének kiindulópontját Kicsák a filozófiai önformálás hellenisztikus gyakorlataiban, valamint a hellenisztikus hagyományt újra felfedező 20. századi filozófiatörténeti munkákban jelöli ki. Paul Rabbow, Pierre Hadot és Michel Foucault a filozófiai életmódot, a filozófiát egzisztenciális gyakorlatként tematizáló szövegeire támaszkodó értelmezése a legvilágosabb és legalaposabb magyar nyelven olvasható bevezető a filozófiai önformálás elfeledett, háttérbe szorult hagyományába.⁴ Kicsák fejtegetései rávilágítanak a filozófiai önformálás felelevenítésének jelentőségére. Elsősorban arra mutatnak rá, hogy az említett szerzők által képviselt filozófiaelfogás a filozófiáról kialakult elképzelés és a filozófia – jelenleg csaknem kizárólag akadémiai keretek között működő – gyakorlatának újjáalakulását vetíti előre, vagy legalábbis ennek lehetőségét rejtí magában. Gondolatmenete azonban nem áll meg e hagyomány bemutatásánál és a jelentőségére történő rámutatásnál. A filozófiai önformálásból merített filozófiakoncepciót a heideggeri hermeneutikai fenomenológiából, Cornelius Castoriadis társadalomfilozófiájából és a derridai dekonstrukcióból levonható következtetések mentén gondolja tovább. Ez a nagyívű összekapcsolás teszi különösen érdekessé és továbbgondolásra ösztönzővé megközelítését. Hiszen Kicsák nem elégszik meg a filozófiai életforma lehetőségének antikvárius szemléletével, hanem kísérletet tesz ennek alkotó módon történő aktualizálására és ezáltal a teoretikus diskurzusban megrekedt filozófiai gyakorlat továbbalakulásának előmozdítására.

A könyvben több ponton megfogalmazott, központi tézisként olvasható megállapítás szerint a hellenisztikus lelkigyakorlatok felelevenítése, valamint a filozófia ismeretelméleti, teoretikus önértelmezésének kritikája a filozófiáról kialakult elképzelés felülvizsgálatára kényszerít, és egyúttal paradigmaváltást jelez a filozófia önértelmezésében és művelésében. A könyvben összefűzött tanulmányok az említett paradigmaváltást, a filozófia nem ismeretelméleti, nem teoretikus értelmezését fejtik ki, és kísérletet tesznek a filozófia mibenlétének, feladatának, céljának és lehetséges eredményének újrarendelésére.

Ezen a ponton érdemes szót ejteni a könyv címadó kifejezéséről, amely számomra a szöveg leginkább problematikusnak tűnő fogalma. A *filozófiai*

⁴ Az antik filozófiai önformálás hagyományát felelevenítő legfontosabb szövegek: Paul Rabbow: *Seelenführung. Methodik der Exerzitien in der Antike*. München, Kösel Verlag KG, 1954.; Pierre Hadot: *A lélek iskolája – Lelkigyakorlatok és ókori filozófia*. Ford. Cseke Ákos. Budapest, Kairosz Kiadó, 2010.; Michel Foucault: *The Hermeneutics of the Subject. Lectures at the Collège de France, 1981-1982*. Ford. Graham Burchell. New York, Palgrave Macmillan, 2005.; Foucault: *The Government of the Self and Others. Lectures at the Collège de France, 1982-1983*. Ford. Graham Burchell. New York, Palgrave Macmillan, 2010.; Foucault: *Az igazság bátorsága*. Ford. Cseke Ákos. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2019.; Foucault: *Nyelv a végtelenhez*. Ford. Kicsák Lóránt, Angyalosi Gergely, Erős Ferenc. Debrecen, Latin Betűk, 2000.; Foucault: *A szexualitás története III. Törődés önmagunkkal*. Ford. Sujtő László, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2003.

üdvtechnikák Kicsák javaslata a filozófiai önformáló gyakorlatok megnevezésére, amit elsősorban az antik hagyományra reflektálva fejt ki. Gondolatmenetéből világossá válik, hogy a fogalmat általánosabb értelemben a filozófiai ön- és társadalomalakításra, a filozófia hagyományostól eltérő, jelenlegi művelésére is alkalmasnak tartja. Ebben az értelemben az antik lelkigyakorlatok mellett a könyv filozófiai üdvtechnikaként tárgyalja Heidegger hermeneutikai fenomenológiáját, valamint a Castoriadis és Derrida szövegei alapján felvázolt, tényleges etikai és politikai tevékenységgé váló intézménykritikát.⁵

Visszatérve Kicsák javaslatára, a *filozófiai üdvtechnikák* bevezetését egyrészt azzal indokolja, hogy ez tűnik a leginkább átfogó kifejezésnek azokra az eltérő szempontokra, amiket Rabbow, Hadot és Foucault hangsúlyoz az ókori filozófiai iskolák önformáló eljárásaival kapcsolatban.⁶ Fontos megállapítás Kicsák részéről, hogy olyan fogalom kialakítására van szükség, amely nyitva hagyja a kérdést, vajon testi, lelki, értelmi vagy szellemi, erkölcsi vagy etikai gyakorlatokról van-e szó. Emellett, véleményem szerint, pontosan érzékeli azt is, hogy a kialakítandó megnevezésnek abban is tág teret kell hagynia, hogy ezek a gyakorlatok „a személyiség megerősítését, az önazonosság megteremtését vagy a személyiség átalakítását, esetleg felszámolását végzik-e el” (22).

Mindezen megfontolások mellett Kicsák leginkább azért látja indokoltnak az üdvtechnikák kifejezés használatát, mert ezek a gyakorlatok a „létezés valamilyen magasabb rendű, idealizált állapotának” (22) elérését teszik lehetővé, amit üdvösségnek nevez. A könyv elején megfogalmazott meggyőződése szerint az egzisztencia-tapasztalássá tett gyakorlati filozófiai tevékenység „az emberi lét ontológiai áthangolásával és megemelésével a megváltás, eloldódás, felszabadulás reményét és ígétét hordozza”, feléleszti a „nem vallásos megváltás iránti hitünket”, és felszabadít a tényleges létezés felvállalására, megszabadítva minket „a megváltás iránti sóvárgásunktól” (9). Másutt ugyanerről azt írja, hogy ezekben a gyakorlatokban „a lélek, önmaga »megemelése« érdekében [...] maga formálja magát, maga által teremtett helyzetekben – pl. a filozofálás szituációjában (vagy éppen ezt kell a filozofálás szituációjának neveznünk)” (16).

Világos, hogy ezekkel a megfogalmazásokkal igyekszik körültekintően elkerülni, felülírni mindazt, amit ő maga is problematikusnak tart a filozófiai üdvtechnikák fogalmában: tudniillik azt, hogy az üdvösség nagyon erős vallási, keresztény konnotációt hordoz. Ez a jelentésaspektus ugyanis aláásná

⁵ Hozzá kell tenni, a kifejezés csak egy helyen szerepel a könyvben, ahol a szerző javaslatot tesz használatára, míg az említett filozófusokkal kapcsolatban kifejtett gondolatmenetben nem használja.

⁶ Rabbow erkölcsi gyakorlatokról beszél, Hadot a lelkigyakorlatok kifejezést használja, Foucault pedig az önmagasság technikái, az önkultúra, illetve a létezés esztétikája fogalmaival írja le ezeket a gyakorlatokat.

azt a kifejezett törekvését, hogy az önformálás *filozófiai* fogalmát alkossa meg. Ezért hangsúlyozza, hogy az üdvösség egyáltalán nem vallási és nem keresztény fogalom. Megállapítását azonban árnyalnunk kell, mert az üdvösség fogalmára az antikvitástól kezdve jelentős hatást gyakorolt a vallás, miközben egyaránt része volt a vallási és a filozófiai diskurzusnak. Erre az átfedésre utal Foucault a *Szubjektum hermeneutikája* című előadássorozatában,⁷ melyben a megváltás, üdvösség (*soteria*) fogalmának történetét taglalva hangsúlyozza, hogy vallási eredete és hatásai ellenére ez a fogalom nem idegen a filozófiától. Olyannyira nem, hogy a filozófiai gyakorlat és életmód céljaként jelent meg és fejlődött a hellenisztikus és a római filozófiában, illetve már jóval korábban a püthagoreusok egyik központi fogalmának számított.

Ez az értelmezés egyfelől alátámasztja Kicsák törekvését, hogy az üdvösséget filozófiai fogalomként és a filozófiai gyakorlat ideális végpontjaként tárgyalja, másfelől azonban arra is figyelmeztet, hogy az üdvösség fogalma magában hordozza azokat a jelentéseket is, amelyek elsősorban a vallási hagyományban rakódtak rá. Ennélfogva csak részlegesen tekinthetjük sajátosan filozófiai eljárásoknak a „filozófiai üdvtechnikákat”, mert nem lehet az üdvösséget, egy új kezdetet kijelölve, leválasztani a vallási hagyományról. Emiatt nem ez a kifejezés tűnik a legmegfelelőbbnek ezeknek az eljárásoknak az átfogó megnevezésére. Ezekre ugyanilyen átfogó módon alkalmazható lenne például a szövegben ugyancsak használt filozófiai önformálás kifejezés anélkül, hogy meg lenne terhelve vallási konnotációkkal.

Azonban azt is hozzá kell tenni, hogy egy másik értelemben a filozófiai üdvtechnikák nagyon is eleven fogalom, és ennyiben szerencsésnek tűnik a bevezetése. Használatában egy kifinomult provokációt látunk Kicsák részéről. Arra ösztönöz ugyanis, hogy válaszoljunk a kényszerhelyzetre, amelyben megjelenik az igény a filozófiai gyakorlat kulcsfogalmának megalkotására. Erről árulkodik gondolatmenete kettős érvelése, amely egyszerre hangsúlyozza, hogy az üdvösség nem vallási fogalom és azt, hogy nagyon is az. Ugyanis a *religio* értelmében, az antikvitásból örökölt etimológiákra támaszkodva, felfedezhető a filozófiai önformálásban kulcsszerepet játszó önmagára gondot fordító, önmagát (újra)választó és önnön léte iránt elköteleződő ember viszonyulása önmagához és a világhoz. Ez az érvelés arra utal, hogy a filozófiai üdvtechnikák fogalmáról Kicsák nem leválasztja a vallási jelentéstartalmakat, hanem ezek mélyéről más, ebben az esetben filozófiaiak is tekinthető értelmet hoz felszínre. Ezzel az eljárással az üdvösség fogalmát eltéríti a vallási szóhasználatától, a filozófiai üdvtechnikák fogalmát pedig megnyitja és nyitva hagyja a további megfontolás számára.

⁷ Foucault: *The Hermeneutics of the Subject. Lectures at the Collège de France, 1981-1982.* 181–182.

Visszatérve a filozófia újraértelmezésének célkitűzésére, Kicsák kiemelt hivatkozási pontja ezzel kapcsolatban az a Foucault által megfogalmazott felfogás, mely szerint a filozófia elsősorban tevékenység, a gondolkodás önmagunkat megváltoztató próbatételként történő gyakorlása, tehát aszkézis, a szó görög értelmében.⁸ E tevékenység célja, hogy a gondolkodás kritikai munkájával kérdőre vonja az intézményesült jelentéseket, kidolgozza a másként gondolkodás helyzeteit és szabaddá váljon attól a hagyománytól vagy szokástól, amelyben az élet megrekedt. Ennek során a filozófiai tevékenység „a megismerés cselekvő-közvetítő erejével élve” megváltoztatja a gondolkodást, a személyiséget és az életet (5), beleértve a közös életünket artikuláló és szabályozó társadalmi konvenciókat, intézményeket is. Emellett Kicsák filozófiakoncepciójában kiemelt szerepet kap a dekonstrukció is, amely az intézményesült jelentések kritikáját végző tevékenységként jelenik meg. Olvasatában a dekonstrukcióként értelmezett kritikai munka a filozófiai tevékenység meghatározó sajátossága, amely „a filozofálás legősibb gesztusát”, a szókratészi, intézményesült jelentéseket faggató, aporetikus gondolkodást utánozza.

Érdemes hangsúlyozni, hogy a vázolt filozófiai tevékenység nem egy újraértelmezett intellektuális foglatosságot körvonalaz. A *Filozófiai üdvtechnikák* újragondolt filozófia-felfogása szerint a filozófia egyszerre önmegértő és önformáló gyakorlat, az egyén és a közösség vagy társadalom vonatkozásában egyaránt. Ez a gyakorlat mindenkor dekonstruktív módon zajlik, és meghatározó vonása, hogy az intézményesült, rögzült jelentések, keretek kritikájával egyúttal alakítja is azokat. A javasolt filozófiaértelmezés tehát a filozófiát hangsúlyozottan nem elméletalkotásként, hanem gyakorlatként határozza meg, amely még spekulatív formájában is csak a filozofálás gyakorlásában, a gondolkodás önreferenciális tapasztalataként létezik. Mint Kicsák rámutat, a filozófiai tevékenység szóba hozza a léttapasztalatot, amivel egyúttal létre is hozza azt: teszi, amit mond, azáltal, hogy mondja. Ezért határozza meg a filozófiát performatív tevékenységként és e tevékenységgel egybeeső tapasztalásként, melyben a filozófiai igazság csakis a filozofálás eseményében, a szóba hozott léttapasztalatban, a másként gondolkodás által megteremtett helyzetben megtörténő tapasztalati igazság lehet.

A performativitás perspektívája kulcseleme a *Filozófiai üdvtechnikák* gondolatmenetének, olyannyira, hogy a filozófiai tevékenység performativitására és a filozófia performatív művelésének lehetőségére történő rámutatás a szöveg átfogó céljának tekinthető. Végős soron efelé tart a könyv elején jelzett paradigma-váltás, a filozófia hagyományos, ismeretelméleti koncepciójának meghaladása. Kicsák értelmezése szerint a filozófus tevékenysége nemcsak nem korlátozódik a megismerésre, hanem igazágteremtő, valóságalkotó cselekvésként és ese-

⁸ Foucault: Az önmagasság technikái. Ford. Kicsák Lóránt, In: uő: *Nyelv a végtelenhez*. 359.

ményként, performatív igazságjátékként írható le. A performativitás perspektívája egyébként Kicsák számos korábbi tanulmányában is megjelenik, ezáltal megközelítésének egyik meghatározó vonásaként, nézőpontjának és gondolkodói stílusának egyre inkább sajátossá váló fogalmaként azonosítható. A *Filozófia mint performatív igazságjáték* című tanulmányában⁹ például hosszan elemzi a performativitás perspektíváját. Az ott kifejtett magyarázat rávilágít arra, hogy milyen irányban módosítja a filozófiáról kialakult elképzelést ez a megközelítés: a performativitás perspektívája a filozófia valódi közegét „a filozofálásban mint gyakorlatban jelöli ki, és a spekulatív filozófiát nem szembeállítja a gyakorlati filozófiával, hanem a gyakorlatit általánosabban értve, annak hatóköre alá vonja. A »teória és praxis«, a »gondolkodás és tett« megfogalmazásával kifejezett felfogás helyébe a »teória mint praxis« és a »gondolkodás mint tett« kifejezésekkel leírható gondolatot állítja».¹⁰

Ez a filozófia-felfogás kap részletesebb kifejtést a *Filozófiai üdvtechnikák* gondolatmenetében, immár összekapcsolódva az antik lelkigyakorlatok hagyományából levont következtetésekkel. A hellenisztikus filozófiai önformálás a performatív filozófia filozófiatörténeti modelljévé válik Kicsák gondolatmenetében. Amellett érvel, hogy az ókori filozófiai iskolák gyakorlatát alakító fogalmak, elvek, technikák feltárása és formalizálása vezethet el minket a filozófiáról kialakult elképzelés újragondolásához. Rabbow, Hadot és Foucault filozófiai önformálást felfedező munkáiban nem azt tartja újszerűnek, hogy rámutattak erre a hagyományra (ezt szerinte már korábban is megtette a filológiai, eszmetörténeti hagyomány). Jelentőségük inkább abban áll (és Kicsák ebben próbálja követni őket), hogy az antik önformálás hagyományából nyert belátásokat a filozófia jelenkori átértelmezésére, a filozófia lényegi formájának aktualizáló felelevenítésére használják.

Az antik filozófiai iskolák gyakorlata számos példát kínál a filozófiai tevékenység alapvető performativitására. A filozófiai gyakorlatokban (például a meditáció különböző formáiban, a cselekvési maximák kéznél létében, a lelkiismeret-vizsgálatban, a belső monológban, az önformálást célzó írástevékenységben vagy a különböző életvezetési és életuralási technikákban) a filozófiai igazság nem előzetesen adott, hanem egybeesik a filozófiai gyakorlat végzésével előálló, azzal előállított, létrehozott tapasztalattal. Ezekben az eljárásokban a filozofálás önmagukra vonatkozó aktusok által logoszként formálja meg a léttapasztalatot. A filozófia ezáltal olyan tevékenységként jelenik meg, amely létrehozza saját tárgyát, amelyről szól, igazságértéke pedig az így létrehozott valóság megtapasztalásából ered.

⁹ Kicsák: *Filozófia mint performatív igazságjáték*, In uő: *Aporiák próbatétele: Tanulmányok, esszék*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2015, 11–39.

¹⁰ Uo. 13–14.

Az antik lelkigyakorlatokból levonható legfontosabb megállapítás, hogy a filozófiai igazság a filozófiai tevékenységben mint performatív igazságjátékban, igazsághoz vezető cselekvésben jön létre. Ez nem egyezik mai elképzelésünkkel, ezért kényszerít az antik önformáló hagyomány a filozófia jelenlegi, ismeretelméleti értelmezésének felülvizsgálatára. A filozófiai önformálás felől tekintve a filozófia elméletalkotó diskurzusként történő művelése arra törekszik, hogy a filozófiai tevékenységet, semlegesítve a performativitást, a konstatív aktusok körére korlátozza. Ezzel elzárkózik a filozófiában, és általánosabban érve a gondolkodásban, rejlő lehetőségtől, amely az antik lelkigyakorlatokban a személyiség megnyitására, önmaga másmilyen elgondolására, megértésére, megtapasztalására, másképpen fogalmazva, az autentikus létezésre irányult. Kicsák értelmezése szerint a filozófiai lelkigyakorlatok alapján ez tekinthető a filozófiai tevékenység céljának, amelyhez kapcsolódva más értelmet kap a filozófia feladata is. Ebben az elfeledett hagyományban a filozófia fő feladata az önnevelő önformálás, amely a mindennapi létezés filozófiai igényű értelmezését és megértését követően a filozofáló ember életének és személyiségének át- és megformálását jelenti. Ezzel szoros összefüggésben a filozófiai tevékenység lehetséges eredményeként a szöveg a személyiség és az élet megváltoztatását mutatja fel. Ez a filozófiai lelkigyakorlatok terminusaiban egy korábbi beidegződést felváltó új szokás kialakítását (egy idealizált állapot, például a bölcsesség elérése érdekében), a dekonstruktív intézménykritikában pedig új társadalmi gyakorlatok életre hívását jelentené.

A performativitás perspektívájából érthető meg pontosabban az is, hogy mi a probléma a filozófia ismeretelméleti és teoretikus önértelmezésével, és miért szükséges e paradigma kritikája ahhoz, hogy felvázoljuk a filozófia másként művelésének lehetőségét. Főleg azért, mert az ismeretelméleti megközelítés szerint a filozófia elsőrangú célja az ismeretszerzés és az ehhez kapcsolódó elméletalkotás. A filozófus tevékenysége és a filozófiai tudás csak egy előzetesen adott, a tapasztalatban önmagában megmutatkozó igazság megragadása, majd ennek elméleti megállapításokban történő, tényszerű leírása lehet. Ehhez kapcsolódik az az előfeltevés is, hogy a filozófus közvetlenül hozzáfér ahhoz, ami számára megmutatkozik és ez a tapasztalat átfordítható általános, elméleti megállapításokba. E megközelítés paradigmatis esete a szövegben Husserl fenomenológiája, melynek ismeretelméleti előfeltevéseit Kicsák Derrida fenomenológia-kritikájára támaszkodva bírálja, és rajta keresztül száll vitába a filozófiát ismeretszerzési vállalkozásként értelmező hagyománnyal. Elsősorban azzal az elgondolással, mely szerint közvetlenül hozzáférhetünk a személyes, jelen idejű tapasztalathoz, másképpen fogalmazva a fenomenológiai tényekhez, ennél fogva azok szilárd alapot képeznek a filozófiai ismeret és elméletalkotás számára. A husserli fenomenológia ebben a vonatkozásban őrzi azt a filozófiai

hagyományban domináns szerepet játszó metafizikai tételezést, hogy a dologi lényeg, a tudati reprezentáció és a nyelvi értelem egylényegű, egymás tükörképei, ennél fogva a tapasztalásban közvetlenül feltáruló magánvaló lényeg a tudatunkkal leképezhető és fogalmakkal közölhető.

Ehhez az előfeltevéshez szorosan kapcsolódik az a Platón óta jelen lévő felfogás, mely szerint a nyelv és az írás a gondolkodáshoz képest másodlagos, csupán „közvetíti a gondolkodásban nyelvi megformálás nélkül és előtt rendelkezésre álló értelem-igazságot” (27). Kicsák kritikájának egyik fő célpontja, amelyet Derrida nyomán fogalmaz meg, a nyelv alárendelése a többi logosz-instanciának, azaz az említett dologi lényegnek és tudati leképezésének a filozófiai hagyományban. Érvelésében azt az állásfoglalást igyekszik alátámasztani, hogy a fenomenológiai tények soha nem mutatkoznak meg önmagukban a tudatimmanencia nyugalmában. Ezeket a tapasztalati tényeket a nyelvi jelek segítségével nem ábrázoljuk, hanem megjelenésük mindenkor nyomképzéssel, megtestesüléssel, közvetítettséggel, időbeliséggel jár. Nyomok, jegyek, jelek és nyelvi tagolódás nélkül tehát nincs megjelenés, ezek pedig „nem le-, hanem megképzik a (fenomenológiai) létadottságot” (28).

Abból, hogy a fenomenológiai tény már mindenkor kifejezett és mint ilyen alkotómozzanatot rejt magában, az a fontos következtetés adódik, hogy nem lehetséges a tapasztalat közvetlensége, ami kikezdi a filozófia ismeretelméleti értelmezésének egyik legfontosabb előfeltevését. A filozofálás nem olyan tárgyra irányul, amelyek az érzéki evidenciában közvetlenül adódnak, hanem a jelentésség viszonylatába íródott értelemre. A tapasztalás mindig működésbe hoz egy értelmezőt és a benne megjelenő differenciális utalásokra „csakis egy értelmezői tapasztalásban vagyunk képesek utalni vagy vonatkozni” (30).

Ebből az a további fontos következtetés adódik, hogy ha az, ami megjelenik számunkra folyamatszerű felbukkanás és a jelentésség viszonylatába íródott, megértésre váró értelem, akkor az ennek leginkább megfelelő, ezt lekövető megközelítés nem az ismeretelméleti, hanem a hermeneutikai viszony. Ennél fogva a filozofálás tétje nem az, hogy a megismerés eltalálhatja-e a tárgyszerű igazságot, és ezért az elméletalkotás során nem valami önmagában megmutatkozó közvetlenségét kell biztosítani. Inkább az a kérdés, hogy a filozófia képes-e lekövetni és megőrizni a lét nyomképzéssel járó mozgását. Vagyis meg tudja-e őrizni a tapasztalat első személyben megjelenő, megélt mozgalmasságát az elméletalkotás általános megállapításaiban.

Ezzel lép tovább a szöveg Heidegger fenomenológiai hermeneutikájának tárgyalására, melyen keresztül kifejti a filozófia performatív értelmezésének fő elemeit. Heideggeri terminusokkal élve, a filozofálás feladata a faktikus filo-

zofálás, ami nem más, mint a faktikus élet önértő, önértelmező mozgásának lekövetése, az ember egzisztenciájának áttekinthetővé tétele és végső soron az autentikus filozofáló én kialakítása. Kicsák ezzel kapcsolatban rámutat, hogy a filozófiai tevékenység lényegi sajátossága a performativitás, amely már Platónnál, Arisztotelésznél, Kantnál és Hegelnél is megjelenik. Ezeknél a szerzőknél ugyanis azt látjuk, hogy a hiteles filozofáló-én „tevékeny jelenléte *nélkülözhetetlen* a filozófiai tapasztalás helyzetének *kialakításában*, a tapasztalás *megtörténésében* és a tapasztaltak *rögzítésében*” (37). Az első személyű perspektíva, a megmutatkozóra irányuló közvetlen viszonyulásmód, a sajátlagos létmód kialakítása és érvényesítése az említett szerzőknél a filozófiai életforma és tevékenység elengedhetetlen előfeltétele és létrehozója. Ebbe a sorba illeszkedik Heidegger fenomenológiai hermeneutikája, melyben a filozófiai tevékenység a faktikus élet önmegértő átvilágítását értelemképzéssel és a fenoménértelmek sajátvilágbeli vonatkozásának megteremtésével hajtja végre. Ezen a ponton is láthatóvá válik az ismeretelméleti filozófiaelfogás elégtelensége, amely a filozófiai tevékenységet csupán pillanatszerűen feltáruló információk mesterséges helyzetben történő rögzítéseként és közléseként értelmezi.

Kicsák gondolatmenetének további fontos megállapítása, hogy a Heidegger nyomán felvázolt filozófiai tevékenység mint értelemképző, megértő átvilágítás mindig valóságteremtéssel és -átalakítással jár, melynek következménye, hogy a tényleges helyzetre történő sikeres ráirányulásnak egyúttal a megszokásban és a hagyományban rögzült értelmek destruktív elsajátításának kell lennie. Az élet ugyanis mindig megreked valamilyen hagyományban és szokásban, ezért „[a] senki/akárki által élt tényleges élet”.¹¹ Ez teszi a filozófiai tevékenységet mint kritikai munka elengedhetetlen elemévé és feltételévé a teremtő rombolást, a megrekedt, intézményesült hagyomány meghaladását és dekonstruktív újbóli elsajátítását, amit az önmegértés és a valakivé válás, a tulajdonképpeniség vágya mozgat.

Így érkezünk el a könyv által utolsóként tárgyalt filozófiai üdvtechnikához, a dekonstrukcióhoz, melynek célja az élet kimozdítása a megszokások uralmából a megrekedt hagyomány kérdőre vonásával. Kicsák a filozófiai tevékenység feladatának végső elemét Derrida dekonstruktív intézménykritikájában találja meg, amit a performatív megközelítés legradikálisabb alakzataként mutat be. Ezt végsősoron olyan politikai és etikai tevékenységként értelmezi, amely a konvenciók destruktív-dekonstruktív megváltoztatására törekszik. A dekonstruktív kritika beavatkozik a nyelv, eszmék, szokások, rituálék, értékek, törvények stb. intézményei által alkotott történelmi, kulturális, társadalmi valóságba, kérdőre vonja és kibillent az értelemképződés és intézményteremtés magától értetődőnek vett

¹¹ Martin Heidegger: „Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk. A hermeneutikai szituáció jelzése”. Ford. Endreffy Zoltán, Fehér M. István. *Existencia*, 1996/97, 1-4. 15.

kereteit, egy adott konvenció jól elrendezettnek tűnő, kérdésnélküli, rögzült fogalmi rendjét, és rámutat ezekben a rejtett hatalmi viszonyokra. A megnyugtató egyezményes megoldások felfüggesztésével teret nyit etikai-politikai kérdések számára, létrehozva az autonóm és felelősségteljes cselekvés helyzetét.

Kicsák Castoriadis és Derrida szövegeit összekapcsoló értelmezésében a dekonstrukciót a közös értelemteremtés, a társadalmi képzelőerő intézményesülésének egyik performatív és inventív rituáléjaként írja le. Castoriadis szerint az intézmények a társadalmi képzelőerő intézményesülő képzetes jelentéseiből jönnek létre performatív társadalmi rituálék által. Ebben az intézményesülési folyamatban a társadalmi képzelőerő beszűkülésével, az identitásképzés kirekesztő logikája nyomán alakulnak ki a társadalmi kihívások, igazságtalanságok (az egyenlőtlenség, a kirekesztés és korlátozás számos formája). Castoriadis nyomán Kicsák amellezt érvel, hogy a politika képes az igazságtalanságot termelő intézményeket érvényteleníteni és új, igazságosabb eszméket intézményesíteni. Ebben komoly szerepe van a filozófiának, amely a performatív társadalmi képzetalkotás egyik vezető alakítója. Ebben láthat el fontos funkciót a dekonstrukció is tényleges politikai és etikai tevékenységként, amely az intézmények rögzült kereteinek kérdőre vonásával megnyitja az új lehetőségének terét, és ezáltal alakító erőként vesz részt a társadalmi képzetes jelentések megteremtésében és új intézmények alapításában.

A dekonstruktív kritika mint politikai cselekvés lehetőségét az teremti meg, hogy az intézmények performatív-poétikus nyelvi események, melyek társadalmi gyakorlatokat írnak elő és generálnak. A dekonstrukció a nyelvben végbevitt aktusokkal, az intézményekben rögzült jelentések rekontextualizációjával arra törekszik, hogy változásokat idézzon elő az intézményi rendben és új intézmények, ezáltal új társadalmi gyakorlatok kialakulását segítse elő. Ezt a kritikai munkát a dekonstrukció nem valamilyen egyezményes előfeltételre támaszkodva viszi végbe, hanem az egyezményes rendet megbolygatva, létrehozva az aporia próbatételét, az eldönthetetlenség tapasztalatát, amely cselekvésre sürget és felhív a feltétel nélkülihez igazodó döntés felelősségére. Ez a helyzet arra kényszerít, hogy a sürgető kihívásokra feltétlen eszmékre hallgatva válaszoljunk, amelyek új cselekvési szabályokat, új etikát és új politikát követelnek. A dekonstrukció mint tényleges etika ezekre a feltétlen eszmékre épül, elsősorban a más(ik) feltétlen fogadására, a vendégbarátságra, amit Kicsák a dekonstruktív kritika vezéreszméjeként ír le. A tényleges etikát pedig – Derridát követve – olyan hiperbolikus etikaként értelmezi, amelyet a feltétlen, ugyanakkor lehetetlen eszmék valóságába vetett cselekvő, afirmatív hit vezérel: olyan másként gondolkodás ez, amely a lehetetlen megvalósulásának lehetőségét vallja, és az igazságosság nevében kérdőre vonja a fennálló keretek érvényességét.

Ezeket az eszméket csak performatív aktusokban tudjuk érvényre juttatni, olyan cselekvésekben, amelyek önmaguk teljesítményére támaszkodó kezdetként, új értelmet alapító feltétlen gesztusokként működnek, maguk teremtvén meg sikerességük elvárásfeltételeit. A nevükhöz méltó performatívumok Derrida szerint áttörnek az egyezményes rendet, behatolnak a politikum közegébe és olyan törénéseket tesznek lehetővé, amelyek új intézmények kialakulásához vezethetnek.

A dekonstruktív filozófiai tevékenység performativitásának mélyszerkezetére Kicsák a tanúsítás elemzésével világít rá. A tanúságtételben, amely a performatív aktusok paradigmatis eseteiként jelenik meg a szövegben, láthatóvá válnak a mélyebb összefüggések éppúgy, mint a döntő különbség a performatív filozófiaértelmezés és a filozófia ismeretelméleti, konstatív értelmezése között. A performatív tevékenységként művelt filozófia tanúságtételként végzett, arra épülő gyakorlatként írható le. A filozofálás aktusa egy helyettesíthetetlenül egyedi tanú feltétel nélküli, megismételhetetlen és átruházhatatlan tanúságtétele, amiért magának kell kezességet vállalnia. A tanúságtétel hitbéli aktus, „eskü alatt tett vallomás, a törvény előtt vállalt felelősség, ígéret” (101). Tanúként azt mondjuk, higgy nekem, amit mondok vagy teszek, igaznak tartom. A tanúságtételnek ennél fogva morális erőtere van, a benne vállalt be nem tartása, hamissága esküszegésnek, árulásnak, becsapásnak, megcsalásnak minősül.

A tanú azáltal válik alkalmassá arra, hogy tanúságot tegyen, hogy keresztülment egy eseményen, jelen volt abban, amiről beszámol. Védtelen, kiszolgáltatott, magára hagyott, mert a tanúságtétel magában hordozza azt, hogy a tanú mindenki más számára hozzáférhetetlen eseményről ad számot a maga nevében. Olyan eseményről, amiről csak tanúságot tenni lehet. Ezzel szemben az, ami más számára is bizonyítható, igazolható, megtapasztalható, nem teszi szükségessé a tanúsítást. Kicsák filozófiaértelmezésében a filozófiai tevékenységnek nincs köze a biztos és bizonyított tudáshoz. A filozofálásban mint performatív, saját nevünkben végrehajtott és vállalt tanúságtételben nem harmadik félként vagyunk jelen, nem döntőbírók vagyunk az igazság kérdésében, nem az eseménynél, hanem az eseményben vagyunk. Ez a filozófiaelfogás láthatóan szembemegy az ismeretelméleti vállalkozásként értelmezett filozófiával, amely konstatív és teoretikus bizonyításra, tudásra törekszik, és szükségtelenné teszi a tanúságtételt (vagy nem veszi figyelembe a filozofálásban betöltött lényeges szerepét). Megállapításainak nincs morális erőtere, ennél fogva téje is kevesebb van, ismeretelméleti-teoretikus vonatkozásban elkövetett hibáinkat legfeljebb konstatív aktusaink hamissága jelzi, amit egyszerűen tévedésnek nevezünk.

A tanúságtétel motívuma keresztül-kasul átjárja a *Filozófiai üdvtechnikák*ban kifejtett és újragondolt filozófiai tevékenységet. Tanúságot tesz a filozófiai önformáló gyakorlatot végző, aki megtapasztalja, hogy egy bizonyos kérdést, igazságot,

gondolatot vagy erényt csak így, egy bizonyos egzisztenciális gyakorlattal megteremtett helyzetben lehet megtapasztalni és sehogy másképp. Ez a performatív aktus működik a faktikus élet heideggeri fogalmakkal körülírt önértelmező átvilágításában is, amelyben a filozofálás mindig egy tényleges élethelyzetben történik, a tapasztaló és a megtapasztalt kölcsönös egymásról való tanúskodásaként. Ezt követően pedig a tanúságtétel aktusa szervezi a dekonstruktív kritikának azt a mozzanatát is, amelyben feltétlen eszmékre hallgatva, egy új etika és politika irányába mozdulva válaszolunk a konvenciókban megrekedt élet kihívásaira.

Végezetül érdemes kitérni arra, hogy a *Filozófiai üdvtechnikák* filozófiakoncepciója komoly kihívás elé állítja az ezt kifejtő gondolatmenetet is. Megkerülhetetlen kérdéssé válik ugyanis, hogy a szövegben a filozófiai tevékenység, amely a szöveg által valósul meg, ismereteket megragadó és közlő, konstatív-teoretikus aktusként működik-e, vagy pedig performatív módon hozza szóba a filozófia újragondolását, azaz maga is azt teszi, amit mond, éppen azáltal, hogy mondja. A kérdés tehát az, hogy ez a gondolatmenet olyan (beszéd)aktussá válik-e, amely a filozófiáról mint performatív, tanúságtévő, kritikai próbatételről szóló aktusként megteremti a filozófiáról való másként gondolkodás helyzetét, és miközben e tapasztalaton keresztül meg, tanúságot tesz-e a maga nevében a filozófia másképp műveléséről.

Mondhatjuk, hogy nem, hiszen egy szakmai elvárásoknak megfelelő, kiválóan megírt filozófiai tanulmánykötetről van szó, amely ennél fogva a filozófia megszokott konstatív-teoretikus regiszterében helyezkedik el. Ezt a könyvet kétségtelenül olvashatjuk olyan ismereteket közlő értelmezésként, amely a hellenisztikus lelkigyakorlatok hagyományára, Heidegger, Castoriadis és Derrida szövegeire támaszkodva felvázol egy elméletet a filozófiafelfogás paradigmaváltásának lehetőségéről. Ebből azonban nem következik, hogy az itt újragondolt filozófiafelfogás szerint kellene művelnie a filozófiát, és nem is ígéri ezt. Csupán annyit ígér, hogy kifejti a filozófia hagyományos felfogásának kritikáját, amely a filozófia önértelmezésének és művelésének paradigmaváltását jelzi. Ezt a jelzést végre is hajtja a könyvben kifejtett gondolatmenet, ami mégiscsak egy performatív aktus. Abban az értelemben is, hogy dekonstruktív kritikájával és a filozófiához kapcsolódó fogalmainkban végbevitt aktusokkal megbontja a megrekedt ismeretelméleti, elméletalkotó konvenciót, és ezzel lehetővé teszi a filozófia más értelmének megjelenését.

Ám ez az ellenvetés sem szabadít meg a nyugtalanító benyomástól, hogy mindez még mindig nagyon közel áll ahhoz az elméletalkotó filozofáláshoz, amit a gondolatmenet olyan határozottan kérdőre von, és ezért, úgy tűnik, maga is a filozófia másként művelésének kényszerhelyzetébe kerül. Kicsák világosan kifejti, hogy az ismeretszerző és elméletalkotó filozófiafelfogás, ami mindig valami önmagában közvetlenül megmutatkozó szemléleti megragadása és

másokkal való közlése, helytelen előfeltevésekre épül. Ezzel olyan helyzet jön létre, amelyben nem tűnik elegendőnek, ha a szöveg csupán megragadja és leírja azokat az értelmezési lehetőségeket, amelyek a filozófia más értelmét vázolják fel, hanem ténylegesen másként is kell művelnie a filozófiát. Ezzel szemben az olvasónak az a benyomása alakulhat ki, hogy Kicsák gondolatmenete továbbra is a filozófia mint elméletalkotó diskurzus művelését jelenti a filozófia akadémiai intézményének konvenciói szerint. Ezt felismerve a *Filozófiai üdvtechnikák* olvasójaként elbizonytalanodunk, mert hirtelen nem világos, hogy miben is állhatna, milyen lenne az a performatív egyéni és közösségi önformáló filozófiai tevékenység, amelynek a lehetőségére a szerző utal.

Ebből a nemértésből válik világossá, hogy erre a könyv nem válaszol. Több, alaposan kifejtett választ is kínál az antik hagyománytól a dekonstrukcióig, de lezáratlan marad a filozófia újragondolása. A szöveg gondos precizitással megfogalmazott mondatai nem egy átértelmezett filozófiafelfogás rögzítését végzik el, hanem egy további szinten is jelzésként működnek. Heidegger formális jelzésként működő fogalmaihoz lehetne ezt hasonlítani, amelyek rögzített értelem nélkül, szabadon lebegve, nem leíró jellegű igazságokat közvetítenek, hanem performatív módon megnyitnak egy tapasztalatot, amelybe az olvasónak szintén performatív módon, követő utánzással kell belehelyezkednie, hogy a faktikus élet hermeneutikai-fenomenológiai önantikulációját a saját perspektívájában vigye végbe. Ebben az értelemben a *Filozófiai üdvtechnikák* is megnyitja a filozófia másként művelésének lehetőségét, amit az olvasó saját életvilágbeli értelemmel teljesíthet be, a filozofálás értelmét újra és újra átírva, mindig megváltozva kirajzolódó nyomokat, jeleket, jelzéseket követve (és ez az értelem a faktikus élet mozgása következtében továbbra is mindig megértendő, kialakítandó, végrehajtandó marad). Kicsák szövege tehát nem csupán bemutat, leír egy másféle filozófia-felfogást, hanem arra ösztönöz, hogy vegyünk részt ebben a kísérletben, amely a teoretikus gyakorlat meghaladásának lehetőségei felé tapogatózik.

Emellett a performativitás egy további szintje jelenik meg a gondolatmenetben azáltal, hogy a szöveg a személyes próbatételként és tanúságtételként felfogott filozofálás példajaként is olvasható. Ez a sajátosság leginkább a könyv utolsó, *Honnan lehet tudni, hogy nincs bocsánat?* című személyes hangvételű fejezetét olvasva tűnhet fel, amely a szakmai gondolatmenetet befejező *Zárszót* követve elkülönül a megelőző fejezetektől, s így a könyv tényleges zárszavává válik. A fejezet enigmatikus filozófiai vallomás a megbocsátás lehetőségéről és lehetetlenségéről, tapogatózó kísérlet, amely feltétlen követeléseket támasztó erkölcsi eszméink gyökeréig próbál hatolni. Ezek a parancsok „ingyenes-kegyelmi gesztusokra” biztatnak minket, és ez az ingyenesség Kicsák megfogalmazása szerint „talán a megbocsátásra érvényes leginkább” (145). A megbo-

csátás lehetőségével vagy lehetetlenségével kapcsolatos meggyőződéseink olyan hitvallások, amelyek önmeghatározásunk vezérelveként működnek és egyúttal kiváló példái annak, hogy mire képesek a rituáléink. Nem valami adottat igenelnek, hanem az egyik vagy a másik hitvallás igenlésével hozzuk létre a megbocsátásnak érvényt szerző ént (a „krisztusi ént”) vagy pedig a kegyelemről lemondó ént, amely vállalja a feloldozhatatlanság terhét.

Kicsák gondolatmenete ebben a fejezetben már olyan beszámolóinak tűnik, amely a gondolkodásban szerzett tapasztalatról, a megbocsátás lehetősége és lehetetlensége közötti dilemmában feszülő ellentét személyes tapasztalatáról számol be. Ez a beszámoló egyrészt az „egzisztencia-tapasztalássá tett (gyakorlati) filozofálás” (9) példájaként olvasható, másrészt a filozofálás performatív aktusaként működik, amelyben történik valami azáltal, hogy a szöveg mondja. A kétféle hangot és kétféle üzenetet Kicsák olyan precízen kimunkált ellentété formálja, amelyben alig találunk aszimmetriát, elbillenést az egyik vagy a másik irányba, hogy abból kiindulva megnyugtató választ találhassunk. A szerző nem választ kínál, hanem egy olyan helyzetet mutat fel, amelyben kiteszi magát és olvasóját a gondolkodás próbatételének. E próbatételben csak első személyű perspektívám énképző performativitására hagyatkozhatom. Mint a könyv zárómondata fogalmaz: „ezt is csak magam mondhatom magamnak” (155). A megbocsátás és a kegyelem lehetőségét vagy a bocsánat és a megváltás lehetetlenségét és végeredményben minden gondolatomat csak én mondhatom magamnak. Ezzel visszaérünk oda, ahonnan elindultunk: a filozófiai önformálás lehetőségéhez, a gondolkodáshoz mint az életet alakító igazságteremtő cselekvéshez és tapasztaláshoz. A *Filozófiai üdvtechnikák* végsősoron efelé a lehetőség felé billen: az egzisztencia-tapasztalássá tett filozófiai önformálás lehetősége a megváltás, a megbocsátás iránti vágytól való eloldódásban rejlik, amely hozzárendel magamhoz és az életemhez, és felszabadít tényleges létezésem felvállalására.